

Memoirer fra Stasi-miljøet – indrømmelser, legender og selvforklaringer

Af Karl Wilhelm Fricke

Oversat af Jens Ellekær

Kilde: Aus Politik und Zeitgeschichte, B30-31, 2001, Bundeszentrale für politische Bildung

Aus Politik und Zeitgeschichte udgives af den tyske Forbundscentral for politisk dannelse (*Bundeszentrale für politische Bildung*) som et tillæg til ugeavisen *Das Parlament*. Med forbundscentralen egne ord har udgivelsen til formål at ”offentliggøre videnskabeligt baserede, alment forståelige bidrag til samtidshistoriske og socialvidenskabelige temaer såvel som til aktuelle politiske spørgsmål. Tillægget er et forum til diskussion, en indføring i komplekse vidensområder og tilbyder en afbalanceret blanding af grundlæggende og aktuelle analyser.”

Karl Wilhelm Fricke, dr.phil h.c., er publicist, bosiddende i Köln

Publikationer, bl.a.: *Die DDR-Staatssicherheit. Entwicklung, Strukturen, Aktionsfelder*, Köln 1989; *Politik und Justiz in der DDR. Zur Geschichte der politischen Verfolgung 1945-1968. Bericht und Dokumentation*, Köln 1990; (i samarbejde med R. Engemann) ”*Konzentrierte Schläge*“. *Staatssicherheitsaktionen und politische Prozesse in der DDR 1953-1956*, Berlin 1998; *Der Wahrheit verpflichtet. Texte aus fünf Jahrzehnten zur Geschichte der DDR*, Berlin 2000.

Indledning

Tidligere måtte de enten slet ikke blive udgivet, eller de blev udgivet for lukkede døre – de prominente Stasi-folks memoirer. Et iøjnefaldende eksempel er Ernst Wollwebers erindringer; han blev afsat som minister for statssikkerheden i 1957. Wollweber dikterede i 1964, tre år før sin død, sine erindringer til sin kone Erika, som i 1974 overgav manuskriptet til Erich Honecker. Denne holdt det under lås og slå frem til sit fald. Først efter den fredelige revolution i DDR nåede uddrag, takket være en kopi, frem til

offentligheden,¹ men nu fik de knap opmærksomhed. Var de blevet publiceret i Wollwebers levetid, ville de på grund af hans kritiske ytringer om Walter Ulbricht have vakt betydelig opsigt. Der eksisterer ikke efterladte optegnelser af Wilhelm Zaisser, den første chef for Ministeriet for Statssikkerhed (MfS). Heller ikke Erich Mielke skal have efterladt sig memoirer. Det modsatte er i hvert fald ikke hidtil kendt.

Mens det Socialistiske Enhedsparti (*Sozialistische Einheitpartei Deutschlands*, SED) var ved magten, blev der ganske vist også skrevet erindringer af andre højere DDR-repræsentanter, men de var kun tilgængelige internt i MfS - som eksempelvis erindringerne af den tidligere oberst Richard Stahlmann alias Artur Illner,² som i 1950 organiserede bortførelsen af det kommunistiske forbundsmedlem Kurt Müller til DDR. Også den anonymt forfattede biografi over Paul Laufer, hvis sidste tjenestegrad ligeledes var oberst, hører til i denne genre.³ Da den indeholder en række betydningsfulde detaljer om den tidligere føringsofficer for spionen i kanslerkontoret, Günter Guillaume, og især om udspioneringen af de tyske socialdemokrater (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, SPD) og det Tyske Fagforbund (*Deutsche Gewerkschaftsbund*, DGB), kunne de ved en offentliggørelse have været anvendt politisk mod DDR. Noget tilsvarende gælder også for Gustav Szinda, tidligere generalmajor i MfS, hvis erindringer blev nedskrevet af Helmut Sakowski.⁴ Også han, der senest var chef for statssikkerheden i Region Neubrandenburg, var gennem flere år aktiv i spionageapparatet. Interne udgaver af denne art tjente hovedsageligt traditionsplejen i MfS og den politiske selvforståelse.

Siden afslutningen på det andet diktatur og afskaffelsen af Ministeriet for Statssikkerhed er

1. Ernst Wollweber: Aus Erinnerungen. Ein Porträt Walter Ulbrichts. Mit einem Kommentar von Wilfriede Otto, i: *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, (1990) 3, s. 350-378.

2. *Aus dem Leben eines Berufsrevolutionärs. Erinnerungen an Richard Stahlmann*, Leipzig 1986.

3. *Deckname Stabil. Stationen aus dem Leben und Wirken des Kommunisten und Tschekisten Paul Laufer*, Leipzig 1988.

4. *Das Leben eines Revolutionärs. Gustav Szinda erinnert sich - aufgeschrieben von Helmut Sakowski*, Leipzig 1989.

den slags hemmelighedskræmmeri blevet unødvendigt. I de tolv år, der er forløbet siden da, har talrige tidligere MfS-nomenklaturkadre skrevet memoirer og optegnelser for efter alle afsløringerne af DDR-statssikkerhedens ugerninger at fremlægge, hvordan det "virkeligt" var.

Meget passende er der i denne sammenhæng blevet gjort opmærksom på, at der "kan noteres en vis ulige fordeling til fordel for udlandsspionagen, mens folk fra det interne repressionsapparat kun undtagelsesvis træder frem i offentligheden".⁵ Autentiske beretninger fra de hemmelige aktiviteter i forbindelse med "efterretningsvirksomhed" er bedre egnet til at gøre indtryk end skildringer fra "kontraspionagens" skumle og triste overvågnings- og undertrykkelseshverdag.

Især skal nævnes erindringerne af tre tidligere Stasi-generaler, som uanset alle skeptiske forbehold er absolut læseværdige, fordi de giver et begrænset indblik i deres tidligere aktiviteter og deres nuværende syn på disse. Ydermere giver de i et vist omfang oplysninger om deres karrierer og motivation, selv om de helt igennem er præget af selvretfærdig apologetik. Begyndelsen blev gjort af generaloberst uden for tjeneste Markus Wolf (årgang 1923), stedfortræder for ministeren for statssikkerhed og chef for udlandsefterretningstjenesten (*Hauptverwaltung Aufklärung*, HVA) frem til 1986, som allerede i 1990 lod en samling af ham autoriserede samtaler offentliggøre.⁶ I 1991 udgav Wolf en bog,⁷ der så at sige udgjorde forarbejdet til hans erindringer,⁸ som kom på markedet i 1997. I 1998 udnyttede han skyndsomst konjunkturbølgen med en samling dokumenter,⁹ samtaler og interviews, som han ikke engang selv redigerede.

5. Jens Gieseke: *Die hauptamtlichen Mitarbeiter der Staatssicherheit. Personalstruktur und Lebenswelt 1950-1989/90*, Berlin 2000, s. 47.

6. Irene Runge/Uwe Stellbrink: *"Ich bin kein Spion". Gespräche mit Markus Wolf*, Berlin 1990.

7. Markus Wolf: *In eigenem Auftrag. Bekenntnisse und Einsichten*, München 1991

8. Samme: *Spionagechef im geheimen Krieg. Erinnerungen*, München 1997.

9. Samme: *Die Kunst der Verstellung. Dokumente, Gespräche, Interviews*, redigeret af Günther Drommer, Berlin 1998.

Tidligere havde generalmajor uden for tjeneste Josef Schwarz (årgang 1932), sidste chef for MfS-regionsforvaltning Erfurt, som første beslutningstager i "kontraspionage"-apparatet opvartet med memoirer.¹⁰ Sidste opus i denne genre er endelig erindringerne¹¹ af generaloberst uden for tjeneste Werner Großmann (årgang 1929), Wolfs efterfølger som viceminister og chef for HVA.

Derudover har oberster og oberstløjtnanter i statssikkerheden grebet til pennen og fastholdt mere eller mindre interessante tilbageblik på deres aktiviteter. I kontekst af nærværende betragtninger kan man roligt springe disse over.¹² Levnedsbeskrivelserne fra de tre tidligere generaler er tilstrækkelige til at tydeliggøre det karakteristiske og for Stasi-memoirer typiske samt forfatterens mentalitet.

Forfatterne er kloge nok til ikke at nedfælde alt for åbenlyse usandheder. Alligevel er skepsis nødvendig. Forfatterne arbejder efter princippet om den selektive sandhed; det vil sige, de lægger langt fra hele deres viden på bordet. For det meste udbreder de en undertiden nærmest forenklet blanding af halve sandheder, legender, Stasi-forståelse og selvretfærdighed. I det tilsyneladende uvæsentlige smører de undertiden tykt på.

Når Schwarz eksempelvis hævder, at det i ministeren for statssikkerheds tjenestevejledninger og retningslinier gentagent forekommende begreb "undergravning" på "ingen måde har betydet fysisk eller psykisk ødelæggelse af en personlighed", men "derimod opløsning eller

10 Josef Schwarz: *Bis zum bitteren Ende. 35 Jahre im Dienst des Ministeriums für Staatssicherheit. Eine DDR-Biographie*, Schkeuditz 1994.

11. Werner Großmann: *Bonn im Blick. Die DDR-Aufklärung aus der Sicht ihres letzten Chefs*, Berlin 2001.

12. Günter Bohnsack/Herbert Brehmer: *Auftrag Irreführung. Wie die Stasi Politik im Westen machte*, Hamburg 1992; Günter Bohnsack: *Hauptverwaltung Aufklärung. Die Legende stirbt. Das Ende von Wolfs Geheimdienst*, Berlin 1997; Klaus Eichner/Andreas Dobbert: *Headquarters Germany. Die USA-Geheimdienste in Deutschland*, Berlin 1997; Hans Eltgen: *Ohne Chance. Erinnerungen eines HVA-Offiziers*, Berlin 1995; Heinz Günther: *Wie Spione gemacht wurden*, Berlin o. J. (1990); Heinz Hesse: *Ich war beim MfS*, Berlin 1997; Peter Richter/Klaus Rösler: *Wolfs West-Spione. Ein Insider-Report*, Berlin 1992; Helmut Wagner: *Schöne Grüße aus Pullach. Operationen des BND gegen die DDR*, Berlin 2000.

desorganisation af en gruppe, idet man har forsøgt at påvirke personer fra denne gruppe”,¹³ så er dette ikke rigtigt. Man behøver ikke engang at læse, hvad Jürgen Fuchs har skrevet og dokumenteret om dette. Det er tilstrækkeligt at se i MfS-retningslinie nr. 1/76 om udvikling og udformning af operative processer,¹⁴ hvori de som ”gennemprøvede” karakteriserede ”former for undergravning” bl.a. den ”systematiske diskreditering af det offentlige omdømme”, den ”systematiske organisering af erhvervsmæssige og samfundsmæssige fiaskoer”, ”anvendelsen af anonyme og pseudonyme breve, telegrammer og telefonopringninger” såvel som ”kompromitterende fotos” og den ”målrettede udbredelse af rygter” udtrykkeligt bliver anbefalet.¹⁵ Disse metoder blev målrettet anvendt i MfS’ ”politisk-operative arbejde” i såvel DDR som i det vestlige operationsområde.

Sådanne og lignende forsøg på at pynte på stats-sikkerhedens rænker og intriger, at bagatellisere eller benægte dem, udgør imidlertid ikke de væsentlige udsagn i Stasi-memoirerne. Deres indrømmelser og vurderinger er mere væsentlige, og i den forbindelse har Wolf og Großmann ubetinget haft det lettere i sammenligning med Schwarz, fordi de ikke uden selvbehagelig tilfredshed har kunnet skildre, hvorledes de gennem årtier drev spionage mod Vesten med misundelsesværdig succes. Analysen af årsagerne til deres succes, som de vestlige efterretningstjenester, og især *Bundesnachrichtendienst*, reelt ikke kunne leve op til i DDR, er imidlertid overfladisk. Og så anvender Wolf og Großmann uden hensyntagen til fakta klicheen om ”*Kundschafter für den Frieden*” – ”efterretningsagenter for fred” -, som bedrev spionage ud fra en ophøjet overbevisning.

Betydningsfulde indrømmelser

En sammenligning af memoirerne viser god overensstemmelse i erfaringer og forståelse hos de tre eks-generaler, hvad der ikke overrasker,

13. J. Schwarz (note 10), s. 142.

14. Cit. efter Karl Wilhelm Fricke: *MfS-intern. Macht, Strukturen, Auflösung der DDR-Staatssicherheit*, Köln 1991, s. 93-136.

15. *Ibid.*, s. 126f.

for de havde alle tre gennem årtier været tjenestegørende i MfS. Det præger karakter og mentalitet. Naturligvis var alle tre også medlemmer af SED. Generelt beklager de ikke uden sentimentalitet deres skuffelse over russerne, især over de ”sovjetiske tjekkister”, ”vennerne” fra KGB, fordi de føler sig forrådt og solgt af disse. Wolf ville trods sin ”voksende tvivl til Gorbatjov” længe ”ikke anse det for muligt, at Sovjetunionens førstemand i al ubemærkethed ville overlade dennes nærmeste venner og forbundsfæller til deres skæbne”.¹⁶ For Schwarz var det ”vanskeligt at begribe, hvorfor Gorbatjov i efteråret 1989, om end ikke i ord så dog i handling, tog mere og mere afstand fra socialismen og til sidst lod DDR falde”.¹⁷ Også for Großmann var ”det bittert at blive ladt i stikken af de ’sovjetiske venner’ i Moskva”.¹⁸

Efter at stemningen i Kreml for længst var slået om, håbede mændene i DDR’s hemmelige tjeneste stadig på et mirakel fra Moskva. ”Vi tror urokkeligt på USSR’s indflydelse og kræfter. USSR vil aldrig opgive DDR”, skriver Großmann.¹⁹ ”Jeg er klippefast i min tro på, at Sovjetunionen vil hjælpe med at skabe personale og dermed politiske forandringer i DDR.”²⁰ Uden nærmere angivelse nævner han ”flere til-sagn”, men de bliver ikke indfriet. ”Vi tror ... fast på det ’ubrydelige venskab’ og det ’stærke kampfællesskab’ med vore ’sovjetiske venner’”, skriver han i stiv Stasi-jargon. ”Men terningen er for længst kastet. Under en drøftelse i SUKP’s centralkomité med Michail Gorbatjov den 26. januar 1990 havde Krutjskov²¹ nøgternt konstateret, at DDR ikke længere kunne fastholdes.”²² Ikke uden resignation når Wolf i sidste ende frem til følgende resumé: ”DDR var på Stalins tid et objekt for sovjetiske interesser, og det vedblev den at være under Krustjov, Bresjnev, Andropov

16. M. Wolf (note 8), s. 15.

17. J. Schwarz (note 10), s. 16.

18. W. Großmann (note 11), s. 208.

19. *Ibid.*, s. 167.

20. *Ibid.*, s. 160.

21. Vladimir Alexandrovich Krjutskov var chef for KGB 1988-1991.

22. *Ibid.*, s. 206.

og Tjernenko, ind til Gorbatsjov overlod den til Nato.”²³

DDR's undergang betragtede de tidligere generaler for utænkelig. De satsede til det sidste på SED's ledelse og dennes foryngelse, på en fra denne udgående fornyelse i ledelse og samfund. ”I sidste ende kan det hele udtrykkes som overbevisningen om, at det frem for alt er nødvendigt med personelle forandringer i toppen for at åbne vejen for reformer. Vi håber på den biologiske løsning og på aktiviteterne fra yngre kræfter som Egon Krenz.”²⁴ Statssikkerhedens elite håbede, men afventede i uvirksomhed.

I dag er beskyldningerne kommet på dagsordenen. I relation til det revolutionære efterår '89 giver Schwarz denne kritik: ”Vi blev ladt i stikken af vor regering, som ganske vist kun havde siddet i få dage, men som trods alt havde ansvaret for den indre sikkerhed, ligesom vi blev ladt i stikken af Krenz under den overilede åbning af 'muren'. Man overlod os ansvaret helt alene.”²⁵ På dette grundlag vil han også forklare, hvorfor statssikkerheden betragtede begivenhederne uden at yde kamp: ”Vi ville ikke sætte våben ind mod folket! Det ville have været i modstrid med vor moralske og politiske opfattelse og vor opdragelse. På den anden side var vi heller ikke indstillet på at forsvare en ledelse, som havde vist sig mere og mere uegnet til at løse de problemer, der hobede sig op. Den havde allerede forspildt magten.”²⁶

Spørgsmålet om, hvorfor der ikke udgik nogen impulser fra statssikkerheden til reform af regimet, kan besvares med to henvisninger til memoirerne. For det første var Stasi-repressionseliten opfyldt af en absolut troskab mod SED. Også de tre tidligere generaler var troende kommunister, som ikke var vant til at gøre noget uden anvisninger fra partiet. ”MfS handler på opdrag af politikken. Det er ingen stat i staten, men det herskende partis magtinstrument, dets skjold og sværd, som Mielke ofte betonede det. De til enhver tid siddende magthavere unddrog sig senere ansvaret for at sige dette klart.

Honecker, Krenz og senere også Modrow.”²⁷ For det andet savnede den mod og civilcourage. Großmann indrømmer i dag åbent: ”Vi har ikke modet til det. Vi er spundet ind i partiræson, partidisciplin og i angsten for personlige ulemper, bundet ind i stive strukturer, en del af helheden, men i sidste ende også isoleret fra helheden. Alligevel tror vi ufortrødent på DDR's fortsatte beståen.”²⁸

I modsætning til sin efterfølger vil Wolf i første omgang overhovedet ikke have troet på systemets reformegnethed. Manglende mod til at repræsentere en egen mening ville på ingen måde have lammet ham, hævder han. ”Det var snarere tvivlen på gennem åben opposition at kunne udvirke noget meningsfuldt i systemet, således som det var formet. Som mange af mine venner veg jeg tilbage fra at antaste hellige køer så som den i forfatningen indskrevne ledende rolle for partiet.”²⁹

Großmann har aldrig taget Wolfs ”oppositiønelle” tvivl for pålydende: ”Hvornår satte han sig imod systemet, hvornår forsøgte han at bevæge os til en modstandsholdning? Eller mener han måske de uforpligtende samtaler, hvori vi ophidsede os over stats- og partiledelsens trøstesløse indenrigs- og økonomipolitik eller over dens holdning til Sovjetunionen?”³⁰ At stille disse spørgsmål er det samme som at besvare dem.

Også i andre henseender er Großmann ærligere end Wolf, der bestandig bestræber sig på at fremstille HVA som mindre belastet end kontraspionagens tjenesteenheder – som om udlands-etterretningsvirksomheden ikke var spundet ind i den indre repression. ”Vi tilhører MfS og er underkastet alle befalinger og anvisninger, også de der angår bekæmpelsen af oppositionen”, indrømmer Großmann uden forbehold. ”Naturligvis arbejder vi sammen med kontraspionagens tjenesteenheder, yder tjenstlig assistance i overensstemmelse med de forhåndenværende opgaver. Når vi erfarer noget og om flugthjælperforetagender, giver vi det videre. Ligeledes informerer vi kontraspionagen. Vore

23. M. Wolf (note 8), s. 124.

24. W. Großmann (note 11), s.167.

25. J. Schwarz (note 10), s. 8.

26. Ibid., s. 91.

27. W. Großmann (note 11), s. 170.

28. Ibid., s.171.

29. M. Wolf (note8), s. 486.

30. W. Großmann (note 11), s. 115.

DDR-IM [uformelle medarbejdere i DDR] er instrueret om også at skabe informationer til kontraspionagen.”³¹ Det er en indrømmelse af sjælden karakter, også selv om den ikke videregiver det fulde omfang af samvirket mellem kontraspionage og efterretningsvirksomhed.

Kritik af DDR's system bliver, om overhovedet, kun formuleret i små doser i memoirerne og for det meste med tendens til at henføre det politiske ansvar for statssikkerhedens handlinger til partiet. ”Det politiske pres for at bekæmpe ’klassefjenden’ med især strafferetslige midler udgik fra nogle af SED's ledende funktionærer, som under især DDR's nedgangsfase hverken var indstillet på eller i stand til at komme overens med afvigende meninger.”³² Schwarz beskriver hermed indstillingen i politbureaukratiet – ikke kun i den af ham såkaldte nedgangsfase -, men på ethvert tidspunkt i DDR, og det forekommer at være en smule blåøjet, mildt sagt, når han peger på, at MfS' sikkerhedsdoktrin var forkert. I dens essens bestod denne sikkerhedsdoktrin i en forventning til MfS om, ”at det til enhver tid beherskede situationen i landet i en sådan grad, at det intetsteds kunne komme til overraskelser. Det udviklede sig til en atmosfære af intolerance, som førte til, at der af ’klassefjenden’ blev fremmanet et spøgelse, som befandt sig overalt”.³³

Frem for alt kunne årsagerne henføres til ”klassefjendens” spøgelse, når det virkelig var sket noget i SED-staten. I tilbageblik fremfører også Großmann det samme argument, når han definerer sikkerhedstænkningen i MfS som ”stats- og partidoktrin”. ”Partiledelsens krav på ufejlbarlighed, det at have gjort alt for folket og den besværgede enhed mellem folk og parti tillod ganske enkelt ikke tolerance af kritik, at se den som nyttig for samfundet. Tvivl om den konkrete politik kunne kun komme fra klassefjenden. Dermed blev den et anliggende for statssikkerheden.”³⁴ Det er uden tvivl rigtigt set, men det er at rekapitulere, at centrale beslutningstagere så som MfS' regionschefer igennem årtier netop har handlet efter denne sikkerhedsdoktrin, med det resultat,

at der blev søgt efter årsager, hvor der ingen var at finde.

På grund af forenklingen blev ”klassefjenden” for det meste lokaliseret i Vesten. Også oppositionen i DDR blev anset for at være styret af fremmede. ”Det var ikke Mielkes sag at omgås politisk differentieret med oppositionelle. Han så kun den ene mulighed at bekæmpe dem konsekvent. For ham stod det fast, at de alle var påvirket og styret udefra.”³⁵

De tidligere Stasi-generaler lod sig også uden modsigelser påtvinge Mielkes fikse idé om den ”politisk-ideologiske undergravning” (*politisch-ideologische Diversion*). Først i dag forkaster de den: ”At der bag begrebet ’ideologisk undergravning’ skjulte sig en politistatslig tænkning er ubestrideligt.”³⁶ Også Wolf kæmper sig nu frem til en kritisk vurdering: ”Politisk-ideologisk undergravning’ – i henhold til den tyske trang til forkortelser benævnt PID (*politisch-ideologische Diversion*) – blev til et særligt element i sikkerhedsdoktrinen og til grundlaget for den forfatningsstridige repression af oppositionelle; PID var det afgørende våben, med hvilket dogmatikerne hævdede deres stivnede magt, indtil den brød sammen.”³⁷

Synet på oppositionen i DDR, således som det nu kommer til udtryk i Stasi-veteranernes memoirer, er ikke mindre interessant. Også her kan Schwarz kaldes som hovedvidne: ”Der fandtes næppe en offentlig kritik”, erkender han. ”Et tegn på manglende demokrati var også den intolerance, der hurtigt nedvurderede en anden mening som værende fjendtlig. Frem for at tage stilling til disse meninger, blev det af sikkerhedsorganerne forventet, at de løste sådanne problemer med deres midler”,³⁸ hvad de så også igennem lang tid gjorde. Når Schwarz imidlertid påstår, at der var nogen, som ”først gennem MfS' behandling [opnåede] en betydning som oppositionelle, som de i virkeligheden overhovedet ikke havde”, når han taler om den ”såkaldte modstand” og håner ”de mange selvudnævnte ofre”, når han opfinder folk, ”som hævder at være blevet forfulgt igennem 40 år, selv om de kun var

31. Ibid., s. 130.

32. J. Schwarz (note 10), s. 140.

33. Ibid., s. 86.

34. W. Großmann (note 11), s. 178.

35. Ibid., s. 159.

36. J. Schwarz (note 10), s. 88.

37. M. Wolf (note 8), s. 126.

38. Ibid., s. 23.

25 år gamle”,³⁹ så fremlægger han kun sin fastholden af en anakronistisk opfattelse af et fjendebillede.

Selektive sandheder

Den nuværende indstilling til arbejdet med uofficielle medarbejdere (*inoffizielle Mitarbeitern*, IM) er en prøvesten for det kritiske og selvkritiske syn på statssikkerheden. Der kan i Großmanns, Schwarz’ og Wolfs erindringer ikke findes en udtrykkelig fordømmelse af hin ”fuldstændige overvågning af større personkredse”,⁴⁰ som den regering Hans Modrow lod erklære ved mødet den 15. januar 1990 ved det Centrale Runde Bord i Østberlin. De retfærdiggør og skønmaler tværtimod statssikkerhedens stikkervirksomhed.

Schwarz tager dem udtrykkeligt under beskyttelse – de tidligere IM: ”Det var som regel mennesker, som frivilligt og i den overbevisning, at de tjente en god sag, arbejdede for MfS. ... Naturligvis tjente samarbejdet med uofficielle medarbejdere også udforskningen af stemninger og politiske meninger i befolkningen og den politiske holdning hos ledende stats- og virksomhedsfunktionærer.” For ham er sagen enkel. Han optræder ligefrem som ”opfinder af den ærbare stikker”, når han skriver: ”Der bliver ikke spurgt efter eventuelle agtværdige motiver for et samarbejde med MfS, da sådanne efter dagens opfattelse ikke kan findes.”⁴¹ Spørgsmålet om, hvorfor Stasi-stikkere ikke først for nylig, men lige fra begyndelsen blev foragtet i DDR, besvarer den tidligere general ikke. Han stiller sig det ikke engang.

Idealiseringen af IM’erne står over for heroiseringen af ”*Kundschafter an der unsichtbaren Front*” (etterretningsagenter ved den usynlige front). Großmann stiliserer dem generelt som overbevisningsgerningsmænd. ”Flertallet af IM’ere forpligtede sig til samarbejdet med os af politiske, til dels også af ideologiske grunde. De modtog bestemt også økonomiske bidrag, men

ikke mange har arbejdet udelukkende på grund af pengene, ingen under pres, men nogle under fremmed flag.”⁴² Det ville kunne gendrives empirisk, men det er ikke stedet her. Det er for længst påvist, at HVA’s agenter og spioner langtfra altid var overbevisningsgerningsmænd. Der også flød mange penge, gode vestpenge. Selv højt priste vest-IM’ere som Gabriele Gast (IM ”Gisela”) og Rainer Rupp (IM ”Topas”) modtog betragtelige materielle og finansielle fordele – for slet ikke at tale om Klaus Kuron (IM ”Berger” og ”Stein”), som indkasserede op mod 700.000 DM.

Til de få nyheder, der kan uddrages af memoirerne, hører afsløringerne om Stasi-aktiviteterne i Polen. MfS’ legale arbejde i det ”socialistiske broderland” blev i al væsentlighed varetaget af HVA og Hovedafdeling II (kontraspionage). Derudover arbejdede den polske sikkerhedstjeneste sammen med Hovedafdeling VI i MfS, der var ansvarlig for paskontrol, eftersøgning ved grænsekontrolstederne og kontrol af den grænseoverskridende rejsetrafik. Også efterforskningsorganerne i de to sikkerhedsapparater samarbejdede ikke sjældent, når dette var fagligt påkrævet.

Hovedsageligt drejede det sig for MfS om beskyttelse af DDR-repræsentationerne i Polen og om det operative samvirke i spionageoperationer, der vedrørte gensidige interesser, i mindre grad om den fælles bekæmpelse af ”republikflugt” og flugthjælp på polsk territorium. I Warszawa, hvor hovedvægten lå, opretholdt MfS en ”operativ gruppe” med filialer i Gdańsk, Szczecin, Katowice og Wrocław.

Med den dramatiske tilspidsning af den indenrigspolitiske udvikling i den østlige nabostat 1980/81 forstærkede MfS sit sikkerhedsmæssige engagement – foranlediget af SED-ledelsens foruroligelse over situationen i Polen. Det var frygten for, at den ”poliske virus” – fagforeningen *Solidarność* – kunne overføres til DDR.⁴³ I realiteten indsamlede Stasi-etterretningsvirksomheden i Polen også hemmeligt informationer gennem anvendelse af tyske og polske IM’ere og ”rådgav” den polske sikkerhedstjeneste i kampen mod *Solidarność*.

39. J. Schwarz (note 10), s. 140, 89, 90 og 75.

40. "Seit 1985 ‚flächendeckende‘ Überwachung angestrebt." Zwischenbericht über den Stand der Auflösung des ehemaligen Amtes für Nationale Sicherheit, cit. i: K. W. Fricke (note 14), s. 188-195 her s. 189.

41. J. Schwarz (note 10), s. 33 og 153.

42. W. Großmann (note 11), s. 244.

43. M. Wolf (note 8), s. 335.

Udstødte forrædere

Forræderi inden for statsikkerhedens rækker var, så længe SED kunne udøve sit diktatur, truet med moralsk fordømmelse og de hårdeste strafferetslige sanktioner. Den sidste kendte og fuldbyrdede dødsdom i DDR blev afsagt mod Werner Teske, kaptajn i HVA, som på grund af forberedt og senere opgivet flugt til Vestberlin ni måneder efter sin arrestation af 1. Strafsenat i DDR's højesteret den 11. juni 1981 blev idømt maksimumstraf og femten dage senere skudt i Leipzig.⁴⁴ En uretsdom, som Wolf i dag betegner som "juridisk ikke til at retfærdiggøre", "for det var ikke kommet til forræderi".⁴⁵ Men hvorfor havde han ikke foretaget sig noget mod den, selv om han var blevet informeret om den af Mielke præjudicerede dom inden dennes forkyndelse?

I dag har tidligere Stasi-generaler ikke længere magt til at lade forrædere fra egne rækker henrette, men de ville formentlig stadig gerne gøre det, som deres memoirer lader formode. "Denuncianter", "slyngler" og "forrædere" – det er de skældsord, som Wolf, Großmann og Co. retter mod de af deres tidligere kammerater, som i efteråret '89/90 arbejdede sammen med de forbundstyske hemmelige tjenester.

Det er rigtigt, at selv højt kvalificerede Stasi-officerer med grader op til oberst skiftede side i tiden for opbruddet i DDR og gennem afsløring af deres "kilder" bidrog til, at disse kunne drages strafferetsligt til ansvar i den forenede Forbundsrepublik. Wolf taler om "forræderiets gift" og indrømmer, at "holdningen til forrædere og forræderi afhænger af betragterens aktuelle position", men overløberne fra egne rækker fordømmer han som "rigtigt foragtelige forrædere".⁴⁶

Großmann går endnu mere nådesløst i rette med tidligere partikammerater. Han smæder dem som æreløse, hænger dem ud, nævner vredt deres navne og lister dem med anførelse af deres tidligere tjenestestilling. "For efterretningsagenterne bringer dette forræderi ikke kun lidelse og ulykke

over deres familie, men tillige skuffelsen over at være blevet forrådt fra egne rækker."⁴⁷ Det kan være rigtigt, men det virker ejendommeligt, når eks-Stasi-generaler i dag bliver fortørnede over det forræderi, som de – når det foregik på den anden side – styrede og drog fordele af, og som de dér havde ophøjet til profession

Det er sådanne indblik, der gør generalernes memoirer forræderiske. Informationsindholdet er derimod begrænset. I dem finder man lige så lidt afsløringer af hidtil ukendte spionagesensationer som af hidtil ukendte succeser for "kontraspirationen". Bemærkelsesværdigt er snarere de i erindringerne formulerede karakteristika for og vurderinger af eksempelvis Honecker og Mielke, men også af prominente topagenter som William Borm og Günter Guillaume. Men hvor informationen slutter, og desinformationen begynder, er det vanskeligt at fastlægge.

Ingen grund til historierevision

DDR's historie har ikke behov for at blive omskrevet, heller ikke MfS' historie. Stasi-memoirerne giver intet grundlag for en historierevision - især ikke da biografiske detaljer, som er indeholdt i disse, ikke er fri for fejl. Eksempelvis er Wolfs version af ledelsesskiftet Ulbricht/Honecker ikke i overensstemmelse med videnskabeligt baserede forskningsresultater. Ikke engang datoen anfører han korrekt. "På SED's 8. partikongres i juni 1971 blev Honecker betroet magten", skriver han.⁴⁸ I realiteten blev dette skifte aftalt med Leonid Bresjnev i Moskva to måneder tidligere, den 3. maj 1971 – og skuepladsen for dets gennemførelse var det 16. plenum i SED's centralkomité, som blev afholdt i Østberlin fra den 15. til den 19. juni 1971. En marginal unøjagtighed, bestemt, men ikke den eneste og for så vidt et indicium for, hvor upræcis Wolf er i detaljen.

Fælles for de tre eks-generaler er, at deres erindringer ikke reflekterer nogen skyldsbevidsthed. Wolf erkender trods alt sit medansvar: "Selv om jeg beslutsomt træder op mod forsøg på at kriminalisere DDR's historie og at benægte dens

44. Se Karl Wilhelm Fricke: "Jeden Verräter ereilt sein Schicksal". Die gnadenlose Verfolgung abtrünniger MfS-Mitarbeiter, i: *Deutschland Archiv*, (1994) 3, s. 258-265.

45. M. Wolf (note 8), s. 316.

46. Ibid., s. 317.

47. W. Großmann (note11), s. 243.

48. M. Wolf (note 8), s. 256.

antifascistiske oprindelse, kan jeg dog ikke afvise min andel i ansvaret for dens skyggesider og for årsagerne til dens sammenbrud. Gennem min position og min virksomhed var jeg en del af dette system og havde del i magten. At have magt betyder imidlertid også altid at måtte påtage sig ansvaret for dens misbrug – også når det sker gennem andre.”⁴⁹ Enhver bevidsthed om uret er ham og hans partikammerater fra dengang fremmed. I sidste ende ligner de tre eks-generalers memoirer retfærdiggørelsesskrifter for egen person og sag.

23 tidligere Stasi-generaler og oberster arbejdede også på deres retfærdiggørelse, da de for nylig tog ordet med en ”Erklæring fra tidligere MfS-ansvarlige mod den permanente heksejagt på uofficielle medarbejdere”,⁵⁰ hvori de under forhånelse af deres tidligere ofre satte sig ind for at redde æren for deres tidligere uofficielle medarbejdere. Den aktuelle anledning for dem var ”den igangværende kampagne mod de tidligere uofficielle medarbejdere i MfS, som arbejder i *Mitteldeutsche Rundfunk*”. De insinuerede – læg vel mærke til det –, at der var tale om en kampagne, og viste deres forargelse. ”Udstødt, bagtalt og krænket” blev de, de tidligere IM, og det på trods af at de havde ”påtaget sig en agtværdig diskret opgave”, de havde været ”uundværlige” for statssikkerheden. ”De ’udspionerede’ ikke af pengebegær eller af karrieregrunde. De var overbevist om nødvendigheden af sikringen af deres stat, opfyldt af forfatningsforpligtelse og medvirkede til lovens overholdelse.” Det er de samme argumentationsmønstre som i Stasi-memoirerne. Der er til en vis grad overensstemmelse helt ind i formuleringerne. Josef Schwarz er en af medunderskriverne. Var han også en af forfatterne?

Stasi-veteranernes erklæring dokumenterer samtidig, at de nu anser tiden for moden til at komme ud af deres dække og åbent gå over til politisk offensiv. At yderligere mere end tres tidligere generaler og officerer i MfS efterfølgende har tilsluttet sig erklæringen giver indtryk af, hvor godt de gamle netværk stadig fungerer. Skulle den pensionsforhøjelse, som er blevet tilkendt dem af Forbundsforfatningsdomstolen,

besluttet af Forbundsdomstolen og ofte forbundet med klækkelige efterbetalinger, have opmuntret dem?

Hvor provokerende, de argumenterer, viser ikke mindst følgende passus fra erklæringen: ”Under anvendelse af falsk talmateriale, forvanskning af kendsgerninger og opdigting af rædsels historier bliver det forsøgt at fremstille DDR som uretsstat og at give indtryk af, at borgerne i DDR var udsat for en altomfattende overvågning og udspionering.” Affiniteten til memoirerne er her umiskendelig.

Endnu engang har forløbet vist, at der findes medier – om det så også kun er ”*Junge Welt*” –, som giver de gamle kadre fra Stasi et offentligt forum. Det var jo ikke gjort med, at den tidligere avis for FDJ (*Freie Deutsche Jugend*) trykte teksten. Den blev citeret – i det mindste i uddrag – af mange aviser; den blev placeret på internettet og var genstand for radiokommentarer. MfS’ nomenklatura fra fordums tid havde fundet offentlig opmærksomhed. I et frit mediesamfund er det muligt, men det er alligevel utåleligt, at de tidligere forfulgte, ofrene for diktaturet, skal lade sig generelt og ustraffet blive smædet og udskældt som ”spioner”, ”kriminelle menneskehandlere”, ”terrorister” og ”fjender af DDR” i en jargon, som kun alt for godt er i ubehagelig erindring.

Nødvendigheden af et differentieret opgør med MfS’ fortid – det gør såvel erklæringen som memoirerne fra Stasi-miljøet det klart – er ikke kun et historisk spørgsmål, men en nødvendighed af politisk aktualitet. I den forbindelse skal det slås fast, at eks-Stasi-generalerne ikke har evnen til at udtrykke beklagelse over den begåede uret. Dertil mangler de den indre suverænitæt. De, som omvendt bearbejder MfS’ historie kritisk, forsøger efterfølgende at ”kriminalisere” DDR. Det er deres logik.

I deres selvvurdering har de indtil i dag ikke kunnet overvinde, at det af dem engang beskyttede ”sikreste DDR i verden” så lidet glørværdigt er gået under. Allerede på grund af deres selvvurdering, stilles der for store krav til dem, hvis de skulle opnå indsigt i årsagerne til den reale socialismes fejlslag. Afskeden med den ideologi, som de gennem hele livet har troet på, og som ikke var dogma for dem, men anvisning til age-

49. Ibid., s. 485.

50. *Junge Welt*, nr. 66 af 19. marts 2001, s. 6.

ren, ville betyde det totale brud med deres egen biografi.

Derfor bekender de sig ligesom tidligere som troende. ”Fejlslaget for Socialismen, således som den blev opfattet af SED-ledelsen, og begivenhederne i året 1989/90 beviser ikke, at Marx’ og Lenins teori er forkert”, bedyrer Schwarz.⁵¹ Großmann formulerer sine forhåbninger mere tilbageholdende og kryptisk: ”Nederlaget, som jeg må acceptere, rammer ikke kun efterretnings-tjenesten, det rammer først og fremmest min forestilling om denne verden, mange menneskers længsel efter vedvarende fred, efter social retfærdighed og efter en sikker fremtid. Indrømmet, den realeksisterende socialisme i DDR og i andre lande dækkede på mange områder over denne vision. Men den vil vinde sin kraft tilbage.”⁵² Også Wolf lader sine memoirer klinge ud med et credo: ”Den Kolde Krig er slut, en model for socialismen, hvis begyndelse var knyttet til store forhåbninger, er slået fejl, men mine idealer har jeg ikke mistet.” Og lidt prætentivt citerer han Jean Ziegler, som ”gav sin bog om marxismens udødelighed titlen: *A demain, Karl* – vi ses i morgen, Karl”.⁵³ Utopien som trøst?

De har intet at fortryde, de tidligere generaler fra statssikkerhedstjenesten i DDR-staten. De er endog stadig ”stolte” af deres optræden i det hemmelige politi og den hemmelige tjeneste, men de glemmer, at de handlede i opdrag fra et diktatur, som blev bragt til ende af folket.

* * *

Oversætterens anmærkninger

Karl Wilhelm Fricke er født i 1929 i Hoym i det nuværende Sachsen-Anhalt.

Karl Wilhelm Fricke blev i 1946 arresteret af det sovjetiske hemmelige politi, NKVD, og i 1950 idømt 12 års fængsel i den såkaldte Waldheimer-

proces, hvor 3.342 personer var tiltalt for krigsholdsvis nationalsocialistiske forbrydelser. 3.324 af de anklagede blev fundet skyldige; hovedparten af strafudmålingerne var fængselsstraffe fra 15 til 25 år; der endvidere blev afsagt 33 dødsdomme. Domstolsafgørelserne blev truffet under tilsidesættelse af grundlæggende retstatslige principper: Et stort antal af sagerne blev afgjort på få minutter, og de anklagede havde ikke adgang til juridisk bistand. Dommerne var udvalgt blandt de ”folkedommere”, som siden 1946 havde gennemgået en kort juridisk uddannelse. Karl Wilhelm Fricke døde af sygdom under fængselsopholdet i 1952.

Karl Wilhelm Fricke, der efter sin studentereksamen arbejdede som hjælpelærer, blev i 1949 arresteret efter at være blevet angivet af en kollega. Det lykkedes ham imidlertid at flygte fra politiets varetægt og at nå over den tysk-tyske grænse til vest. Der studerede han politisk videnskab ved *Freie Universität Berlin* og begyndte at arbejde som journalist. I sine bidrag til aviser og radio beskæftigede han sig især med den justitsmæssige forfølgelse af oppositionelle i DDR.

I 1955 blev Fricke af en bekendt, der senere blev afsløret som Stasi-medarbejder, bedøvet med sovetabletter og derefter bortført til Østberlin. Han var i 15 måneder underlagt forhør i undersøgelsesarresten Berlin-Hohenschönhausen, inden han i 1956 ved en hemmelig proces blev idømt 4 års fængsel for ”krigs- og boykothetz”. Dommen blev afsonet i enkelcelle i bl.a. det berygtede fængsel Bautzen II.

Efter sin løsladelse genoptog Fricke sit journalistiske virke i Forbundsrepublikken – under stadig overvågning fra DDR’s statssikkerhed. Fra 1970 til 1994 arbejdede han ved *Deutschlandfunk*, hvor han sluttede som ledende redaktør. Han har endvidere forfattet en række bøger, der oprindeligt blev udgivet under betragtelig politisk modstand, men som i dag betragtes som standardværker inden for områderne modstand og opposition i DDR, strafjustits og statssikkerhed. På grundlag af dette arbejde blev han i 1996 æresdoktor ved *Freie Universität Berlin*.

Bortførelse af mennesker fra Forbundsrepublikken og især fra Vestberlin til DDR var

51. J. Schwarz (note 10), s. 71.

52. W. Großmann (note 11), s. 315.

53. M. Wolf (note 8), s. 488.

på ingen måde ualmindeligt frem til midten af 1960'erne. Historikeren Susanne Muhle har i en afhandling fra 2009 dokumenteret mere end 400 sådanne bortførelser, men hun mener, at det reelle tal er større. Ofrene for disse bortførelser var folk fra de vestlige hemmelige tjenester, prominente antikommunister og flygtninge fra DDR. Flertallet af de bortførte blev efterfølgende idømt fængselsstraffe ved de østtyske domstole. Muhlen redegør i sit studie for, at mere end 20 af de bortførte blev henrettet.